

20. Yüzyılın Başında Kazak Aydınlanmasında “Kadın” Teması

Emin Özdemir*

Özet: İslâm’dan önceki dönemlerde bütün Türk kavimlerinde olduğu gibi Kazaklarda da kadın, toplumda özel bir konuma sahipti. İslâmiyet’in kabulü ile birlikte İslâm’ın yanlış yorumlanması ve diğer kültürlerle etkileşimi neticesinde Kazak kadınları sosyal hayattaki statülerini kaybetmişlerdir. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde Kazak kızları eğitim haklarından mahrum bırakılmakta, evlilik aşamasında para karşılığında istemedikleri kimselerle evlendirilmekte, sosyal hayatta ise geri plana itilmiş durumda idiler. Bütün bu sebeplerden, Kazak düşünce hayatında bu dönemde kadın teması ön plandadır. Bu makalemde, 20. yüzyılın başlarında Kazak aydınlarının kız çocuklarının eğitimi meselesine ve kadınların sosyal hayattaki statülerinin iyileştirilmesine yönelik düşünceleri irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, Ceditçilik, Kadın Hakları, Düşünce Hayatı.

Giriş

İslâm öncesi dönemlerde Türklerde kadın, sosyal hayatta özel bir konuma sahipti. Türk gelenek ve göreneklerine göre kadının sosyal çevresi, dört duvarla sınırlandırılmayıp, yaşam alanı en az erkekler kadar geniş tutulurdu. Türk kadını, sosyal konumu itibariyle büyük ölçüde erkek ile eşitti. Hun hakimiyetinin sürdüğü devirlerde devletin başı hakan, eşi hatun ile birlikte devleti temsil ederlerdi. Kadınlar arasında devlet siyasetine yön verenler, devlet reisliği yapanlar ve naib olarak devlet idare edenler de bulunurdu (Kafesoğlu 1984: 256). Türklerin ilk yazılı belgeleri olan Orhun Kitabelerinde, Türk kadınından saygı ile bahsedilmektedir. Bilge Kağan kitabesinde, “Tanrı, Türk Milleti yok olmasın diye babam İl-teriş kağan ile anam İl-bilge hatunu yükseletti” ibaresi, kadının sosyal ve siyasî konumunu göstermesi açısından önemlidir (Turan 1993: 126). Türk destanlarında ise kadın, erkeğin daima yanındadır. Onların güç ve ilham kaynağıdır. Türk edebiyatının en önemli eserlerinden olan Dede Korkut hikayelerinde de kadından erkeği tamamlayıcı bir unsur olarak bahsedilmektedir. Bu hikayelerden olan Deli Dumrul’da, Dumrul, canının yerine can bulma çabasına girince, kadını ona hiç çekinmeden canını vereceğini söylemiştir (Ergin 2000: 112-122). Ziya Gökalp (1999:

* Nevşehir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak., Tarih Bölümü / NEVŞEHİR
ozdemiremin71@hotmail.com

163-166), *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde, Türklerin İslâm dinini kabul etmeden önceki dönemlerinde, ana ve baba soyunun değerce birbirine eşit tutulduğunu, yaşam alanı olan evin Araplarda olduğu gibi erkeklere ait olmayıp, kadın ile erkeğin ortak malı olarak düşünüldüğünü zikretmiştir. Gökalp'e göre eski kavimler arasında hiçbir kavim, Türkler kadar kadın cinsiyetine hak vermemiş ve saygı göstermemiştir.

Tarihte yaşamış bütün Türk devletlerinde olduğu gibi göçebe ve yarı göçebe hayat yaşayan Kazaklar arasında da kadınlar, kapalı ve bir kenara çekilmiş bir hayat yaşamayıp, çarşaf gibi yüzlerini örtecek bir kıyafet giymezlerdi. Kadınların, erkeklerin toplantılarına katılmalarına izin verilirdi. Kazak ailelerinde kız çocuklara, erkek çocukları gibi davranılır, saygı ve sevgi gösterilirdi. Kız çocukları ile ilgili bir halk inancı, kızların sosyal statülerini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu inanışa göre, "Misafir kızlar eşikte oturmamalıdır. Onlar, *Ak Süyek* (Ak kemik) diye isimlendirilen soylu sultanın soyundan gelen ve yaşlı insanlar için hazırlanan onursal yerlerde oturmalıdır. Aksi takdirde ev sahibinin başına bir talihsizlik gelebilir" (Mustafina 2007: 85). 18. yüzyılın başlarında Tевке Han zamanında, Kazakların örfi hukuku gözetilerek hazırlanan ve *Jeti Jargı* (Yedi Kanun) adı verilen kanun sistematüğinde, kadınların toplum içindeki hukukî durumlarına özel bir yer verilmişti. "Kadını inciten kişi, ondan özür dilemek zorundadır. Fakat kadının kendisi affetmesi halinde, yaptığı alçaklıktan dolayı para cezasına çarptırılır" şeklinde bir madde ile kadın özel bir konumda değerlendirilmişti (Klyashtrony vd. 2004: 324).

İslâmiyet'in kabulünden sonra Türkler, başta Araplar ve Farslar olmak üzere fethettikleri bölgelerin halklarıyla etkileşime girmişler, bu etkileşim neticesinde ise farklı kültürel unsurları kabul etmişlerdir. Bu kültür karışımı içerisinde elbette ki Türk kadınının statüsünde de değişmeler olmuştur. İslâmiyet; evlilik, boşanma, mal-mülk edinme, insanca muamele görme, cinsiyet ayrımı gözetmeme gibi konularda kadınla erkeği eşit değerlendirdiği halde (Sağ 2001: 14), zaman içinde İslâm'ın yanlış yorumlanması ve Arap geleneklerinin tesiriyle kadının, toplum içindeki statüsü daraltılmış ve aile içinde karar alma mekanizmasındaki rolü kaldırılmıştır. Bütün Müslüman Türk toplumlarında olduğu gibi Kazaklar arasında da kadının sosyal statüsünde olumsuzluklar yaşanmıştır. Tarihî süreç içinde bu olumsuzluklar daha da derinleşmiştir. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde Kazak kadınları, artık ne kanunlar önünde ne de toplum nazarında erkeklerle eşit haklara sahip değillerdi. Erkek egemen bir devlet yapılanması içinde kadınların hiçbir temel hak ve özgürlükleri bulunmamaktaydı. Doğumla birlikte başlayan eşitsizlik, evlilikle birlikte ölüme kadar devam etmekteydi (Hablemitoğlu vd. 1998: 1).

Bozkırın ağırlaşan ekonomik şartları altında, Kazak kızları ve kadınlarının hem evlilik öncesinde hem de sonrasında oldukça ağır sorumlulukları bu-

lunmaktaydı. Evliliklerin ekonomik anlaşma niteliğine büründüğü Kazak toplumunda evlilik aşamasında kızların fikri alınmıyor, zengin Kazak erkekleri ise birden fazla eşle evlenebiliyordu (Winner 1958: 14). Genellikle, küçük yaşta *kalın mal* (başlık parası) karşılığında evlenmek zorunda kalan Kazak kızları, kocasının ve evdeki diğer hanımların baskısına maruz kalıyordu. Gelenekler, kocaya eşi üzerinde mutlak bir otorite kurma ve dayak atma yoluyla cezalandırma hakkı tanıyordu (Hudson 1964: 40-41).

Rusya'daki Müslüman toplumun tamamında olduğu gibi Kazak kızlarının yaşamış oldukları mahrumiyetlerden birisi de, eğitim-öğretim haklarının olmamasıydı. Bu konuda, İdil-Ural bölgesinde kızların durumları bir nebze iyi olsa da Kazak kızlarının durumu çok kötüydü. Çünkü, kızların yazı yazmayı öğrenmesi sevgililerine mektup yazarlar düşüncesiyle hoş karşılanmıyor, bu nedenle de öğretilmiyordu (Türkoğlu 2000: 35). Göçebe hayatın getirdiği zorluklardan kaynaklanan sebeplerle okullaşma oranının çok düşük olduğu Kazakistan'da kız mekteplerinin sayısı oldukça azdı. Bütün bu imkansızlıklar içerisinde ise Kazakistan'da kadınlar arasında okuma yazma oranı çok düşüktü (Baytursunov 1991: 253-255).

Avrupa'da aydınlanma dönemiyle birlikte başlayan kadın hakları konusundaki gelişmeler etkisini Rusya'daki Müslümanlar arasında gelişen ceditçi düşünceler içerisinde göstermiştir. 20. yüzyılın başında yetişen Kazak aydınları, bu düşüncelerden etkilenerek Kazak düşünce hayatında, bu konuyu, Kazak basınında yayınladıkları makaleler ve edebî eserlerle canlı tutmaya çalışmışlardır.

1.Rusya Müslümanlarında Kadın Hakları Konusundaki Gelişmeler

Avrupa'da aydınlanma döneminde başlayan felsefi anlamda bir feminizm hareketi neticesinde, kadının sosyal hayattaki eşitliği ve siyasî hakları gibi bir takım konular gündeme gelmişti. Rusya Müslümanları, Batı'daki gelişmeleri Rus düşünce hayatına yansıdığı ölçüde takip ettiler. 19. yüzyılın sonlarında ise İslâm Dünyası'nda kadın hareketinin teorik esasını kuran Mısırlı Reformist Kasım Emin'in *Tahrirü'l-Mer'e* (Kadının Özgürleştirilmesi) adlı eseri, Kazan Türkçesine çevrilmesiyle birlikte, Rusya Müslümanları arasında bu konuda çok sayıda eser ve makale yayınlanmaya başladı (Kanlıdere 2000: 140-141). İdil-Ural bölgesinde gelişen ceditçi düşüncelerle birlikte kadın meselesi özel bir yer aldı. Tatar ceditçiler, İslâm'ın kadınlara getirmiş olduğu hak ve hürriyetleri vurgulayarak, bu hak ve hürriyetlerin başta fıkıhçılar olmak üzere Müslüman toplum tarafından, din yerine kaim olmuş anlayışların tesiriyle kadınların elinden alındığını ispat etmeye çalıştılar (Maras 2002: 248-249).

Kadınların hukuki ve sosyal durumu ile ilgili meseleler, Tatar toplumunun gündemine edebî romanlarla, yani ceditçi edebiyatla girmeye başladı. Tatar ceditçi edebiyatının da başlangıcı sayılan Musa Akyiğit'in *Hüsamettin Molla*, Zahir Bigi'nin *Uluf Yaki Güzel Kız Hatice* ve *Günah-ı Kebair* adlı romanları, Rızaeddin b. Fahreddin'in *Selime Yaki İffet ve Esmâ Yaki Amel ve Ceza* adlı denemeleri, Fatih Kerimi'nin *Mirza Kızı Fatıma* adlı romanı, Ayaz İshaki'nin *Kelepuşçi Kız, Oçraşu Yaki Gülizar, Tilenci Kız, Üç Hatın Bile Turmuş* vb. gibi romanları ve bilhassa Aliesgar Gafurov Çığtay'ın, aynı zamanda *el-Asru'l- Cedid* dergisinde de yayımlanan *Tutam* adlı edebî eserlerinde, kısmen de olsa, kadınların hakları ve sosyal konumları ile ilgili yaşadıkları bazı haksızlıklar konu edilmişti (Maraş 2002: 250). Ceditçilik hareketi ile birlikte sadece erkek çocuklarının değil kızların da eğitimine önem verilmiş; kızlar içinde mektep ve medreseler tesis edilmişti. Bu okullar arasında Tetüşî'de, Troisk'ta, Orenburg'ta, Kazan'da kızlara mahsus açılan okullar bulunmaktaydı. Bu okullar, varlıklı hayırseverler ve yardım teşkilatları tarafından finanse ediliyordu (Devlet 1999: 184-185).

Kadın hakları ve kadının toplum içindeki konumunun yükseltilmesi meselesi Rusya Müslümanları arasında ilk olarak İdil-Ural Bölgesi'nde zikredilse de sosyal ve siyasî alanda bir kadın hareketi, Kırım Bahçesaray'da, İsmail Gaspıralı (1851-1914) öncülüğünde gelişen ve Usûl-i Cedîd hareketi olarak anılan yenileşme programı çerçevesinde doğmuş ve gelişmiştir. Gaspıralı İsmail Bey, sindirilmiş, geri bırakılmış, millet olma bilincine henüz ulaşamamış, hatta hurafeleri aşıp gerçek dinini bile tanıyamamış bir azınlığın, modern ve çağdaş görüntüye sahip olabilmesinin ancak kadına özgürlük vermekle mümkün olabileceğine inanmıştı. Tasarladığı reformların hayata geçirilebilmesi için, önce kadınların sosyal statüsünün iyileştirilmesi; gerçek anlamda kadın-erkek eşitliğinin sağlanması gerekiyordu (Hablemitoğlu vd. 1998: 66-67). Müslüman toplumların son derece hassas olduğu bu konuda Gaspıralı, adımlarını fevkalade dikkatle atarak, her şeyden önce *Tercüman* gazetesi vasıtasıyla işin zemininin hazırlanmasına çalıştı (Kırımlı 1996: 58). Zaman içinde *Tercüman* gazetesinin üslendiği bu misyonu, yetersiz gören Gaspıralı, sadece kadınlara mahsus olan ve sorumluluğunu kızı Şefika Hanım'a verdiği *Alem-i Nisvan* dergisini yayınladı. Dergi bilhassa kadınları ilgilendiren konulara ağırlık veriyordu; Kadınların hukuki durumları, eğitimleri ile ilgileniyordu, kadınların boş zamanlarını değerlendirmek için resim gibi şeyler yapma tavsiyesinde bulunuyordu (Devlet 1999: 191).

Gaspıralı için kadınlarla alakalı diğer bir konuda onların eğitimleri meselesiydi. Çünkü gerek bütün İslâm Dünyası'nda gerekse de Rusya Müslümanlarında bu konu ihmal edilmekteydi. Sanki ilahi bir emir gibi kız çocuklarına okuma yazma öğretilmemesini Gaspıralı, *Şura* dergisinde yayınladığı maka-

lesinde şöyle tenkit etmişti: "Müslüman Dünyası'nda bazı bir acayip hâller vardır ki bunlar şeriatın ziyade gelenek esiri ve adet esirliği olsa gerektir. Bu adetlerden birisi kızlara terbiye verme tahsil ettirme konusundaki itibarsızlıktır" (Türkoğlu 2000: 35-36). Gaspıralıya göre, her kız çocuğu, hem eş hem de anne adayı olması hasebiyle iyi eğitim almış olmaları gerekliydi (Akpinar 2005: 291). Bu alanda da en önemli adımlar, Gaspıralı'nın önderliğinde gelişen Usûl-i Cedid hareketiyle atıldı. Usûl-i Cedid eğitimin en önemli unsurlarından biriside kız çocukların eğitilmesi ve kız çocukları için ayrı okullar açılması idi. Bahçesaray şehrinde 1884 yılında kızlar için açılan ilk Usûl-i Cedid okulu, Rusya Müslümanları arasında bu alandaki çalışmaların ilk örneği olmuştur. 1917 yılına girildiğinde sayısı üç yüz altmışa ulaşan Usûl-i Cedid okulunun yarısına yakını kızlar için açılmış özel okullardı (Hablemitoğlu vd. 1998: 76).

Rusya Müslümanlarının düşünce hayatında kadın hakları konusundaki gelişmeler somut anlamda neticesini göstermiş; Rusya'daki Türk kadınları, kendi sosyal ve siyasi statülerini belirlemek üzere 24-27 Nisan 1917 tarihinde, Kazan'da, "I. Rusya Müslimeleri Kongresi'ni" toplamışlardır. Kongrede, Türk kadınlarının sosyal, siyasi ve eğitim meseleleriyle alakalı birçok karar alınmıştır. Kadınların siyasi hakları konusunda, "Müslüman kadınların, tüm siyasi haklarda erkeklerle eşit olacağı" maddesi kabul edilerek; Rusya'daki Türk kadınları, siyasal hayatta aktif olma isteklerini ortaya koymuşlardır. Kongrenin ilmi komisyonunda ise "İslâm'da Kadınların hukuku" üzerine hazırlanan raporda, o döneme göre son derece radikal sayılabilecek şu maddeler kabul edilmiştir: "1-Şeriatın hitaplarında erkekle kadın eşittir. 2- Kadınların siyasi ve sosyal işlere karışması şeriata uygundur. Bundan dolayı, kadınlar seçme hakkına sahiptir. 3- Kadınlar için hicap yani yüzlerini kapayarak dolaşmak şeriatta yoktur." Kongrede, kadınların aile içi statülerini iyileştirmek amacıyla önemli kararlar alınmış, bu kararlarla da kadınların evlilik öncesi ve sonrası yaşadığı haksızlıklar ve olumsuzluklar giderilmeye çalışılmıştır (Hablemitoğlu vd. 1998: 154-157). 1-11 Mayıs 1917 tarihinde toplanan I. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi'nde ise, kadınlar kongresinde alınan kararlar büyük ölçüde kabul edilmiştir (Hablemitoğlu 1997: 103-106).

2. 20. Yüzyılın Başlarında Gelişen Kazak Düşünce Hayatında Kadın Teması ve Kadın Haklarına Yönelik Düşünceler

Kazak bozkırlarında kadın haklarına yönelik düşünceler ilk olarak 19. yüzyılın ortalarında, batılılaşma hareketinin öncüleri olarak kabul edilen Çokan Velihanov (1835-1865), İbrahim Altınsarı (1841-1889) ve Abay Kunanbayev (1845-1904) tarafından dile getirildi. Kazakistan'a görevli ya da sürgün olarak gelen Rus aydınlarla temasa geçen bu aydınlar, Batı'da gelişen düşüncelerden de etkilenecek sosyal hayattaki bir takım eksiklikleri eleştirdiler. Bu

eksikliklerin başında, Kazak kadınlarının sosyal hayattaki eşitsizliği gelmekteydi (Winner 1958: 99-101).

20. yüzyıla girildiğinde Rusya ve İdil-Ural Bölgesi'ndeki Türklerle sıkı kültürel temas içinde olan Kazakların düşünce hayatında, kadın hakları düşüncesi gelişme gösterdi. Rusya'daki meşrutiyet (1905) hareketi ile birlikte doğan kısmi özgürlük ortamında Rusya Türklerinin tamamında olduğu gibi, Kazaklar arasında da yeni oluşmaya başlayan Kazak milli basın yoluyla, kız çocuklarının eğitimi meselesi ve Kazak kadınının sosyal hayatta geri kalmasının sebepleri tartışılmaya başlandı. Tatar matbuatından Kazaklara yönelik yapılan eleştiriler de bu konunun tartışılmasında etkili oldu (Subhanberdina vd. 1995: 188).

Kazak aydınları, kadın hakları meselesinde, İslâmi ilimlere çok vakıf olmamalarından ve de karşılarında kadimci bir dini muhalefetin olmayışından dolayı İdil-Ural Bölgesi'nde olduğu gibi Kur'an ve Hadis eksenli tartışmalar içerisine girmemişler, Ceditçilik düşüncesinden etkilendikleri ölçüde, İslâm'ın kadınlara verdiği hakları ön plana çıkartmaya çalışmışlardır. Onlara göre İslâm hukukunda kadın, erkek eşitliği olduğu hâlde eski adetler ve İslâm'ın yanlış anlaşılmasından dolayı kadınlar, sosyal ve siyasî haklarından mahrum bırakılmışlardır. Gerek Rusya'daki üniversitelerde, gerekse de İdil-Ural Bölgesi'ndeki ceditçi medreselerde eğitim almış yenilikçi düşüncelere sahip Kazak aydın sınıfının, kadın hakları meselesini gündemlerine almaları, bu meselelerin, Kazak düşünce hayatında yer bulmasını sağladı. Almış oldukları eğitimin tesiriyle Kazak aydınları, kadın hakları meselesini basın yoluyla ve yazmış oldukları edebî eserlerde dile getirmişlerdir.

Rusya Meşrutiyeti ile doğan kısmi özgürlük ortamında, düşünce hayatının canlanması ile birlikte Kazakistan'da da ceditçi, milliyetçi, liberal, sosyalist ve muhafazakar görüşlü gazete ve dergiler yayınlanmaya başlamıştır. Kazak milli basınındaki ilk gazete, 1907 yılında Petersburg'da *Ülfet* gazetesine ek olarak yayınlanan ve kısa ömürlü olan *Serke* gazetesidir (Subhanberdina vd. 1995: 20). *Serke*'yi, Elevsin Byorin'in 1912 yılında önce Han Orda'da sonra Uralsk'ta yayınladığı *Kazakistan* gazetesi takip etmiştir. Her iki yayın organı da Rusya'nın Kazakistan'da uyguladığı sömürü siyasetine tepki gösterdikleri için Çarlık sansürüne takılmışlardır (Allabergen vd. 1994: 32).

Bu dönemde Muhammetcan Seralin (1872-1929) tarafından Troisk şehrinde yayınlanan *Aykap* dergisi Kazakistan'ın sosyal ve kültürel meseleleri üzerinde önemle duran ve kadın hakları meselesini gündemine taşıyan en önemli yayın organı olmuştur. İdil-Ural bölgesinde gelişen ceditçi düşüncelerden etkilenen Muhammetcan Seralin'in (Sabol 2003: 88), tesiriyle ceditçi karakteri ön plana çıkmış olan *Aykap* dergisinin 1911 yılından 1915 yılına kadar 88 sayısı yayınlanmıştır. Derginin yayın hayatının ilk yıllarında Seralin'in

çabalarıyla farklı düşünceye sahip bir çok Kazak aydını dergi etrafında buluşmuştur. *Aykap* dergisi, başta kızların eğitimi meselesi olmak üzere, kadınlara dair bütün problemleri dile getirerek, Kazak düşünce hayatında bu meselenin gündemde kalmasını sağlamıştır (Sabol 2003: 67).

Başlangıçta kültürel anlamda bir boşluğu dolduran *Aykap* dergisinin zaman içerisinde içerik olarak yetersiz kalması neticesinde, Ahmet Baytursunov (1873-1937), Mirjakıp Dulatov (1885-1935) ve Alihan Bökeyhanov'un (1870-1937) gayretleriyle 1913 tarihinde Orenburg şehrinde *Kazak* gazetesi yayınlanmaya başlamıştır. Özellikle 1915 yılında *Aykap* dergisinin yayın hayatının son bulmasıyla *Kazak* gazetesi geniş bir okuyucu kitlesine sahip olmuştur (Sabol 2003: 67). Bu yayınları, 1915 yılında Ufa'da Aliye medresesinde okuyan Kazak öğrenciler tarafından neşredilen *Sadak* dergisi, 1916 yılında Taşkentte Kölbay Togusov tarafından neşredilen ve sosyalist karakteri ile ön plan çıkmış olan *Alaş* gazetesi, 1917 yılında Semey şehrinde *Sarıarka* gazetesi, 1917 yılında Taşkent'te *Birlik Tuvi* gazetesi, 1917 yılında Akmola'da *Tirşilik* gazetesi, 1918 yılında Kızılyar şehrinde *Jas Azamat* gazetesi, 1918 yılında Semey'de *Abay* dergisi takip etmişlerdir. Kazak düşünce hayatında, kadın hakları ve kız çocuklarının eğitimi meselesinin gündeme gelmesinde, Kazak milli basınının rolü önemlidir (Bekhocin 1981, Bennigsen 1964).

Kazak düşünce hayatında kadın hakları konusu, Kazak basınının yanında, edebî eserlerde de önemli yer tutmuştur. Hanlık döneminde Türk devletlerinde ki sözlü edebî geleneğin devam ettiği Kazakistan'da şairler ve ozanlar söylemiş oldukları şiirlerle halkın duygu ve düşüncelerini edebî bir şekilde yansıtmışlardı. Kazak Edebiyatı, göçebe hayat tarzını benimseyen uçsuz bucaksız bozkırlara dağılmış olan Kazak Türklerinin, geleneklerinde ortaya çıkan halkın duygu dünyası, zengin söz hazinesi, sözlü nazım türlerini ortaya çıkarmıştır. Kazakların henüz yazıyı kullanmadıkları dönemlerde günlük hayatlarını, uğraşlarını, sevinç ve üzüntülerini, arzularını, dünya görüşlerini çeşitli şarkı ve cırlar, kahramanlık ve aşk destanları, masal, efsane gibi folklor türleriyle, söz hünerlerini ispat ederek dile getirmişlerdir (Koç vd 2007: 21). Bu şaheserler ise nesilden nesile aktararak günümüze kadar ulaştırılmıştır. Kazakların sosyal hayatı ve buna bağlı meseleler hakkında ipuçlarının mevcut olduğu bu eserlerden, kadınların sosyal statülerindeki değişimleri takip etmek mümkündür. 19. yüzyıldan itibaren Kazak yazı dilinin gelişmesi ile birlikte Kazakistan'da yazılı eserler de neşredilmeye başlanmıştır. Abay Kunanbayev ve İbrahim Altınarı ile edebiyat alanında gelişen realist düşünceler, edebiyatın tenkit gücünü ortaya çıkarmış, bu sayede sosyal problemler ifade edilmeğe başlanmıştır. Gerek sözlü gerekse yazılı edebî ürünlerde Kazak toplumun-

da kadınların yaşadığı sosyal problemler en güzel şekilde anlatılmıştır (Winner 1958: 13).

2.1. Kız Çocuklarının Eğitimi Meselesi

15. yüzyılda Kazak Hanlığı'nın kurulmasıyla siyasi bir güç olarak çıkan Kazaklar, 18. yüzyıldan itibaren Moğol kökenli Oyratların baskısına maruz kalmışlar, bu baskı neticesinde Kazak Hanları, Çarlık Rusya'sının himayesini kabul etmişlerdi. Dış saldırılar ve göçebe hayatın getirdiği zorluklar neticesinde Kazakistan'da eğitim faaliyetleri de yeterince gelişmemişti. Zaten böylesine yetersiz şartlar içinde kız çocuklarına yönelik eğitim faaliyeti yok denecek kadar azdı. Bu sebeplerden dolayı 20. yüzyılın başlarında Kazak düşünce hayatında tartışılan konular arasında kız çocuklarının eğitimi meselesi en önde yer almaktaydı.

19. yüzyıldan itibaren Kazak bozkırlarında üç tip eğitim kurumundan söz etmek mümkündü. Bunlardan birincisi geleneksel eğitim kurumlarıydı. Bunlarda eğitim daha çok belirli bir programa ve yönetime sahip olmayan imamlar tarafından verilmekte, Kur'an surelerinin anlamları öğretilmeden ezberletilmekteydi. Rusya'nın Kazakistan'ı ilhakıyla birlikte, Kazakların Rusya'ya intibaklarının sağlanması için geleneksel eğitim kurumlarının yanında Rusça eğitim veren Kazak-Rus okulları açıldı. Dünyevi eğitim veren bu okullarda, Rusların sömürge mekanizmasının daha iyi işleyebilmesi için bürokrat, tercüman, öğretmen gibi mesleklere eleman yetiştirildi (*Eski Devirden Günümüze...* 2007: 328-333). 20. yüzyılın başlarından itibaren ise Rusya Müslümanları arasında gelişen Usûl-i Cedîd eğitim etkisini Kazakistan'da da göstermeye başladı. Kazak bozkırlarında bir kısmı eski usûl eğitim veren geleneksel okulların programlarının yenilenmesi suretiyle, yeni usûl eğitim veren okullar açılmaya başlandı (Pırmanov vd. 1997: 45).

Faaliyet gösteren geleneksel tarzdaki mektep ve medreselerde, genel olarak erkek çocukları eğitim görmekteydiler. Camii yanında açılmış olan mektep ve medreselerde ders veren imam ve mollaların eşlerinden, sınırlı sayıdaki kız çocuğu okuma yazma öğrenmekteydi. Rus işgaliyle birlikte açılmaya başlayan Kazak-Rus okulları arasında az sayıda kız okulu da bulunmaktaydı. 19. yüzyılın sonlarında yetişmiş Kazak eğitimci İbrahim Altınarı'nın gayretleriyle 1887 yılında Irgız'da açılan kız mektebi bu okullar arasındaydı (Olcott 1987: 106). 1890-1896 yıllarında Rus-Kazak kız okullarının sayısında kısmi bir artış olmuş Torgay, Kostanay, Karabutak ve Aktöbe gibi şehirlerde bu okullardan açılmıştı (*Eski Devirlerden* 2007: 331). Kazakistan'da eğitim alanında yaşanan gelişmelere rağmen 20. yüzyılın başlarında okuma yazma oranı oldukça düşüktü. Kız çocuklarının okula gönderilmemesi neticesinde kadınların okur yazarlık oranı ise genel nüfusun okur yazarlık seviyesinin oldukça altındaydı. Kız çocuklarının eğitimi konusunda halk arasında katı taassup devam etmek-

te, özellikle kırsal bölgelerde kız çocukları eğitim haklarından mahrum bırakılmaktaydı.

Bu dönemde Kırım'da ve İdil-Ural bölgesinde kız çocuklarının eğitimine yönelik çalışmalar etkisini göstermiş, Kazak düşünce hayatında da kız çocuklarının eğitim görmesinin gerektiğine yönelik düşünceler zikredilmeye başlamıştır. Mirjakıp Dulatov bu alanda çalışmalar yapan en önemli isimlerdendir. Eski usûl eğitim veren bir medreseden eğitim almaya başlayan ve daha sonra aldığı eğitimden memnun olmadığından dolayı Kazak-Rus okuluna giden Mirjakıp Dulatov, aldığı eğitim sayesinde Arap alfabesinin yanında Rusça'yı öğrenmiş, bu sayede Batı'da ve Rusya Müslümanları arasında gelişen düşüncelerden haberdar olmuştu (Asanbay 2003: 159). Gençlik döneminde Gaspıralı'nın yayınladığı *Tercüman*'ı ve İdil-Ural Bölgesi'ndeki yayınları, yakından takip eden Dulatov (1991a: 266), bu bölgelerdeki kadın hakları konusundaki gelişmelerden etkilenmiştir. Dulatov, çeşitli gazete ve dergilerde yayınladığı makalelerinde ve edebî eserlerinde eğitim haklarından mahrum bırakılarak, küçük yaşta para karşılığında evlendirilen kız çocuklarının çaresizliklerini dile getirmiştir. Onun bu konudaki ilk çalışmaları, bu konuya özel bir yer veren *Aykap* dergisinde yayınlanmıştır.

Aykap Dergisi'nde iki kız arasında geçen diyalog şeklinde yayınladığı yazısında, Dulatov, Kazak kız ve kadınlarının sosyal hayatta yaşadıkları problemleri, Kazak kızlarının dilinden anlatmıştır. Yazısında Batı Dünyası'nda ve Tatarlar arasında kadın hakları konusundaki gelişmelerden de bahsederek, eskiden dünyanın her yerinde kadınlara ikinci sınıf muamelesi yapıldığını, ama artık dünyanın birçok yerinde kadınların erkeklerle eşit seviyeye gelebilmek için teşkilatlandıklarını, bir çok ülkede artık kadınların eğitim alarak avukatlık, doktorluk gibi meslekleri icra ettiklerini, hatta devlet bile yönettiklerini belirtmiştir. Dulatov, Tatar kadınlarının eğitim alanında ve sosyal hayatta kat ettikleri mesafeyi Kazak halkına örnek göstermiştir:

Artık Tatarların kızları da eskisi gibi değiller. Onlara yönelik faydalı kitaplar ve gazeteler yayınlanmakta. Kızların okula gidebilmeleri için bayan öğretmenlerin eğitim verdikleri okullar açılmakta. Artık küçük yaştaki Tatar kızları ana babaları tarafından sevmedikleri kimselerle zorla evlendirilmiyorlar. Kızlar şehirlerde bile rahat dolaşabiliyorlar. Erkeklerle eşit seviyeye gelmeleri için az kaldı (Dulatov 1911).

Mirjakıp Dulatov, kız çocuklarının eğitiminin ne kadar önemli olduğunu yazmış olduğu edebî çalışmalarla da dile getirdi. Bu alanda 1910 yılında yayınladığı Kazak edebiyatında roman türünün ilk örneklerinden olan *Bakıtsız Jamal* (Bahtsız Cemal) adlı eseri oldukça önemli yer tutmaktadır. Başlık pa-

rası karşılığında, istemediği bir erkekle evlendirilmek istenen bir Kazak kızının başından geçen dramatik olayları yansıttığı romanında, Dulatov, aynı zamanda eğitim almış bir Kazak kızının toplum nazarında elde ettiği saygınlığı ön plana çıkarmıştır. *Bakıtsız Jamal* romanının kahramanı olan Cemile, Ceditçi medreselerden eğitim almış olan bir Tatar öğretmenin uyguladığı Usûl-i Cedîd ile kısa zamanda okuma - yazmayı öğrenmiştir. Cemile bu sayede girmiş olduğu toplantılarda ve katıldığı sohbetlerde *Kız Jipek*, *Zarkum*, *Kö-roğlu*, *Aksuliv* gibi Kazak kıssalarını okuyarak toplumun hayranlığını kazanmıştır. Dulatov (1991b: 127-165), bu eserinde aynı zamanda ceditçi düşünceye sahip din adamları ile gelenekçi din adamlarının kızların eğitimi meselesine bakışlarını kıyas etmiştir. Romanda, eski usûlde eğitim almış kişi olarak tarif edilen gelenekçi (Kadimci) bir din adamının, Cemile'nin babasına, kızını okutmaması yönündeki telkinleri, gelenekçi düşüncenin, kızların eğitimine bakışını ortaya çıkarmaktadır. Dulatov'a göre Ceditçilik düşüncesi ise kızlara her türlü eğitimin verilmesinden yanadır. Ceditçilik hareketi ile birlikte kız çocuklarının eğitimi konusundaki gelişmeler, Kazak aydınları üzerinde etkili olmuştur. Başta Dulatov olmak üzere birçok yenilikçi Kazak aydını, bu konuya geleneksel anlayıştan farklı yaklaşmışlar, dini ve dünyevi ilimlerin kız çocuklarının yetişmesi açısından son derece gerekli olduğunu savunmuşlardır (Kıyambekov 1914: 467).

Eğitim noktasında mağdur durumda olan Kazak kızları da, Kazak basınına gönderdikleri yazı, şiir ve hikayelerle eğitim haklarını kazanmak için mücadele etmişlerdir. Bu kızlardan birisi olan Sakıpjamal Tileybaykızı, yazmış olduğu *Kazak Kızından Atalarına*, *Kız Duası*, *Beklentilerim ve Önde Gelen Kişilere Birkaç Söz* adlı makaleleriyle Kazak büyüklerini, kızlarını okula göndermeye çağırmıştır. Tileybaykızı (1912: 170-171), yazılarında Kazak kızlarının neden okula gönderilmesi gerektiğini şu şekilde izah etmiştir:

Kıymetli atalarımız erkek çocuklarınız ne kadar okusalar, bilim alsalar sizde o kadar şereflenirsiniz. Bizler de (Kız çocukları da) erkek çocukları gibi tahsil gördüğümüzde aynı şekilde şanınız yükselecektir. Şeriatın emirlerine göre kız çocukları erkek çocuklarla denk görülmekte. Siz kız çocuklarınızı bozulur korkusuyla okutmuyorsunuz. Hiç okuyan insan bozulur mu? Aslında kız çocuklarını okutmak daha fazla gerekli. Çünkü bugünün kız çocukları yarının anaları olacaklar ve çocuk büyütecekler. Okuyan kızlar, çocuklarına daha iyi bir terbiye ve eğitim verecektir. Bugün siz kızlarınızı okutmazsanız kıyamet gününde bütün kız çocukları bunun hesabını atalarından soracaktır.

20. yüzyılın başlarında, Kazak düşünce hayatında, kız çocuklarının eğitilmesine dair çalışmalar netice vermiş, kızlara yönelik olarak özellikle ceditçilik düşüncesiyle gelişen yeni usûl eğitim veren okullardan Kazak bozkırlarında da açılmaya başlamıştır. Bu okullardan, bir kısmı medrese düzeyindedir. Orenburg'da 1910 yılında açılan Bağbostan kız medresesinde çok sayıda Kazak kızı eğitim almış ve bu kızların bir kısmı muallim olarak ülkelerinde hizmet etmişlerdir (Kazak-Sovyet 1972: 72). Bir kısım varlıklı aileler ise Usûl-i Cedid eğitimini Kazak bozkırlarına taşımak için uğraşmışlar, kızlara yönelik bu tür okullardan açmışlardır. Bunlardan bir tanesi Karagaş'ta Seyit Battal Mamanov tarafından açılmıştı. Mamanov, masraflarını kendisi karşılayarak bir tane mescit, bir tane de kız çocukları için okul yaptırmıştır. 30 kadar kız çocuğunun eğitime başladığı okula öğretmen olarak, Ufa'da eğitim görmüş Fatma Hanım Esengalina atanmıştır (Subhanberdina vd. 1995: 179). Ayrıca yine bu dönemde Rusya'da açılan yüksek eğitim kurumlarında da Kazak kızları, belirli bir meslekî kariyer elde etmek amacıyla eğitim almaya başlamışlardır. Bu kızlar arasında Akkağaz Dosjanova, Nezipa Kuljanova, Tanım Sabateyeva gibi isimler bulunmaktadır (Ahmetov 1996: 142-146).

2.2. Kadınların Sosyal Hayatta Yaşadığı Problemler

Kazak düşünce hayatında, kadına dair konulardan bir diğeri ise kadın ve kızların sosyal hayatta yaşadığı problemlerdi. Bu problemlerin başında ise Kazak kızlarının küçük yaşta istemedikleri kişilerle evlendirilmeleri gelmekteydi. Rusya'nın uyguladığı sömürü siyaseti karşısında ağırlaşan ekonomik şartlar neticesinde zor duruma düşen Kazaklar, eski Türk devletlerinde de uygulanan *kalın mal* veya *kalım mal* karşılığında kız çocuklarını evlendirmekteydiler. Türk geleneklerine göre *kalın mal* tam olarak başlık parası olmayıp, babanın sağ iken oğullarının evlenebilmeleri için mirasından verdiği paydı (Tavkul 1995: 20-23).

Kazaklarda ise bu gelenek, ekonomik sıkıntılardan ve sosyal sınıflar arasındaki derinleşmeden dolayı değişikliğe uğramıştı. Muhtemelen ilk dönemlerde, evlilik aşamasında iki tarafın hediyeleşmesi şeklinde gerçekleşen bu adet, daha sonraki dönemlerde dejenere olmuş, artık kız babaları açısından önemli bir gelir kapısı hâline dönüşmüştür. Genellikle at, koyun ve sığır gibi hayvanlar karşılığında yapılan *kalın mal* anlaşmalarında, babaya kızı karşılığında verilecek olan hayvan sayısı, erkek tarafının ekonomik durumuna göre değişmekteydi (Hudson 1964: 48-519). Bu tür evliliklerde ise genellikle kızların düşüncesine başvurulmamakta, çoğu zaman kızlar kendilerinden oldukça yaşlı kişilerle evlendirilmekteydiler (Kaltayulı 1912: 172-175). Ayrılma ve ölüm gibi durumlarda ise ekonomik anlaşmazlıklar ve kadına yönelik başka olumsuzluklar ortaya çıkmaktaydı. *Kalın mal* karşılığında evlenen kadınlar,

eşi öldüğü takdirde eşinin erkek kardeşlerinden biriyle, yaşı küçük olsa bile evlenmek zorunda kalmaktaydı (Hudson 1964: 53-54).

Kazak bozkırlarında, kadının içinde bulunduğu olumsuz şartlar ilk önce Kazak şiir geleneğinde aşık tarzı tipin temsilcilerinden olan akınlar tarafından dile getirildi. 19. yüzyılın sonlarında yaşayan Kazak kız akınlarından Sara Tastanbekkızı, şiirlerinde Rus sömürüsü altında yaşayan Kazakların özellikle de kadınların sıkıntılarını tasvir etti (Ergün 2002: 584). Bugünkü Almatı vilayetinde dünyaya gelen ve kaderi bozkırda yaşayan Kazak kızlarından farklı olmayan Sara Tastanbekkızı, *kalın mal* karşılığında sevmediği bir kimseyle zorla evlendirilince, üzüntüsünü *Tuzak* adlı destanında açıkça anlattı. Şiirlerinde kadın-erkek eşitliği, *kalın mal* karşılığı evlendirilen kızların üzüntüsü gibi kadına dair güncel meseleler üzerinde durdu. *Perde* adlı şiirinde 19. yüzyılın sonunda Kazak kızlarının içinde bulunduğu durumu şu şekilde dile getirdi:

Kızı olan öncelikle mal ister;
Başlık parası verebilmek güç ister,
Bu yüzden delikanlılar öylece durup,
Onu, malı çok, zengin ihtiyar ister.¹

Kazak kızlarının evlilik aşamasında yaşadıkları olumsuzluklar, yeni canlanmaya başlayan Kazak milli basınının da üzerin de durduğu konular arasındadır. Bu konuda *Aykap* dergisinde bir çok haber, makale ve şiir neşredilmiştir. Dergi yazarlarından Şahmerdan Aljanov, terk edilmesi gerekli eski adetlerden biri olarak gördüğü *kalın malın*, kızlar açısından doğurduğu olumsuzlukları ve mal mülk sahibi Kazak zenginlerinin bu adeti nasıl istismar ettiklerini, *Kazakların Evlilikteki Eksiklikleri* adlı makalesinde anlatmıştır. Aljanov'a göre (1911: 1416): "Kazak zenginleri kırkı çıkmamış kız çocuklarına bile talip oluyordular. Fakir aileler ise bunu büyük bir nimet olarak telakki etmekteydiler. Hatta on üç, on dört yaşındaki kız çocuklarının aileleri, zengin bir ihtiyar Kazağın hanımı öldüğünde, zengin ihtiyarın kendi kızlarına talip olabileceği ihtimaline binaen sevinmekteydiler." Aljanov, yazısında, bu durumun ne Kur'an'a ne Sünnet'e ne de Rus kanunlarına uymadığını belirtmiştir.

Aykap yazarlarına göre *kalın mal* sonucu zorla evlendirilen kızlar istemedikleri kişilerle birlikte yaşamak zorunda kalmaktaydılar. Fakir erkekler ise paraları olmadığı için evlenememekteydiler. Makaş Kalmayulı, *Aykap'ta* yayınladığı makalesinde *kalın malın* doğurduğu olumsuz neticeleri şöyle özetlemiştir:

Bizim Kazaklar arasında gereksiz bir çok adet bulunmakta.
Bir genç kız bir genci kendine layık görüp ona sevdalandığı
ğında, yiğidin parası olmadığından dolayı onunla evlene-

memekte, hem de genç kızın yiğidi sevmesi adetlerimizde göre büyük ayıp olarak görülmekte. Üstelik Şeriat kızlara eşlerini seçme hakkı verdiği hâlde biz kızlara bu haklarını kullandırmamaktayız. (Kaltayılı 1912: 172-175).

Aykap dergisine gönderdiği yazı ve şiirlerle kadın meselesini gündemde tutmaya çalışan Sakıpjamal Tileybaykızı ise (1912: 170-172), dergi vasıtasıyla bütün Kazak kızları adına sert bir üslûpla, küçük yaştaki kızlarını mal karşılığında yaşlı ihtiyarlar ile evlendiren kız babalarına şu suali sormuştur : “On üç, on dört yaşlarındaki kız çocuklarınızı para kazanma hırsıyla ihtiyarlara satıyorsunuz. Hiç bu yaştaki kızlar ihtiyarlara denk olur mu? Eğer denk iseler neden on üç, on dört yaşındaki erkek çocuklarınızla yaşlı kadınları evlendirmiyorsunuz?” Tileybaykızı, aynı yazısında bu türlü sorunların ancak kızların eğitim görmesiyle aşılabileceğini çözüm olarak sunmuştur.

Kazak basınında kadına dair meselelerin yer bulduğu bir diğer yayın organı ise Kölbay Togusov’un yayınladığı *Alaş* gazetesidir. Kölbay Togusov gazetesinin yayın aşamasında eşi Meryem Togusova’nın büyük desteğini almıştır. Gazetede kadın hakları ve kadınların yaşadıkları sıkıntılara dair makalelerde yayınlanmıştır (Allabergen vd. 1996: 86). Barcaksın Ahmet adlı yazar, gazetede yazdığı bir dizi makaleyle Kazak kadınının sosyal hayattaki geri durumunu ve kadınların içinde bulunduğu zor şartları anlatarak kadın meselesini gündeme taşımıştır. Gazetenin kadın meselesini gündeme taşımasını Kazak kadınları da desteklemiş, gönderdikleri şiirlerle bu meselenin gündemde kalmasını sağlamışlardır. Sebira Abdihalıkkızı, gazeteye gönderdiği *Kız Çocuğunun Kederi* adlı şiiriyle Kazak kızlarının toplumdaki zor durumunu tasvir ederek Kazak çocuklarının iyi ve terbiyeli yetişmesi için annelerinin eğitimi olmaları gerektiğini dile getirmiştir (Subhanberdina 1993: 170).

Kızların evlilik aşmasında yaşadığı olumsuzluklara sadece Kazak basınında değil Gaspıralının neşrettiği *Tercüman* gazetesinde de yer verilmişti. Gaspıralı İsmail, *Tercüman*’da 1896 yılında yayınladığı *Terk edilecek bir adet* adlı haberinde Kazakistan’ın Kazalinks şehrinde gerçekleşen ve bir Kazak kadınının ölen eşinin sekiz yaşındaki erkek kardeşiyle evlendirilmesinin ne akla ne İslâm’a ne de Rusya’daki mevcut kanunlara uyduğunu, artık bu tür eskimiş adetlerin terk edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Gaspıralı 1896: 170).

20. yüzyılın başlarında Kazak edebiyatında gerek nesir gerekse de nazım türü eserlerde de işlenen konuların başında; Kazak kadınlarının sosyal hayatta yaşadığı problemler önemli yer tutmaktadır. İsfendiyar Köbeyev’in *Kalın Mal*, Mirjakıp Dulatov’un *Bakıtsız Jamal*, Sultan Mahmut Toraygırov’un *Kamar Sulu*, Muhammedsalim Keşimov’un *Munlı Meryem* isimli eserleri hem Kazakistan’da nesir türünün ilk örnekleri olmaları hasebiyle hem de dönemin en

önemli sosyal yararı olan kadınların yaşadığı sosyal problemleri konu edinmeleri yönüyle önemlidir.

İlk Kazak romancısı olan İsfendiyar Köbeyev, 1908 yılında neşrettiği *Kalın Mal* isimli romanıyla kadının sosyal hayattaki yaşadığı problemleri irdelemiş, bu problemlerin kaynağı olarak gördüğü Kazak gelenek ve göreneklerini katı bir şekilde eleştirmiştir (Winner 1958: 127). Mirjakıp Dulatov'un 1910 yılında neşrettiği *Bakıtsız Jamal* adlı eseri ise bu alanda Kazak bozkırlarında çok ses getirmiş ve kısa zamanda geniş bir kitleye ulaşmıştır. Erkek egemenliğine dayalı bir toplumda kadının durumunu halk hikayelerinden farklı bir biçimde inceleyen Dulatov, bu yönüyle çok gerçekçi bir eser ortaya koymuştur. Ayrıca toplumda, kadına yönelik haksızlıkları tartışmaya açması hatta ondan da öteye koyması son derece önemlidir ki bu da toplumun değişmeye başladığının bir göstergesidir (Arıkan 2008: 42).

Nazım türü eserlerde ise kadın temasını ustaca işleyen şair Mağjan Jumabayev'dir (1893-1938). İlk eğitimini Kızılyar'da Arapça, Farsça ve Türk dilinde eğitim veren bir medreseden alan şair Magcan Jumabayev, burada Doğu edebiyatının Firdevs, Sadi, Ömer Hayyam gibi bir çok ünlü isimlerinin eserlerini tanıma imkanı bulmuştu. Eğitimine devam ettiği Ufa'daki Aliye Medresesinde ise dönemin ceditçi edebiyatçıları ile tanışmış ve onlardan etkilenmiştir. Ona tesir edenler arasında ise Kazak bozkırlarında öğretmenlik yapan ve yazmış olduğu *Kazak Kızı* romanıyla Kazak kadınlarının içinde bulunduğu sosyal şartları anlatan Alimcan İbrahimov gelmektedir. Aliye medresesinden sonra Omsk'daki Öğretmen okuluna giren Mağjan Jumabayev burada Rusçayı öğrenmiş ve bir çok batı klasiğini okuma fırsatı bulmuştur (Jumabayev 1995: 9).

Doğu'da ve Batı'da gelişen yenilikçi düşüncelerden etkilenen Mağjan Jumabayev'in edebi eserlerinin konusunu Kazak kızları ve kadınlarıdır. Şiir sanatındaki ustalığını kullanarak sadece yaşadığı coğrafyada Kazak kadınlarına dair problemleri yansıtmamış, aynı zamanda vefakâr Kazak kadınları için tasavvur ettiği konumu da tarif etmiştir. Yazmış olduğu *Genç Gelin*, *Kederli Güzele*, *Dertli Güzele*, *Dombıra* gibi şiirlerinde Kazak kızlarının para karşılığında istemedikleri kişilerle evlendirilmelerinin oluşturduğu sosyal yaralar üzerinde durmuştur. Jumabayev, bir Kazak kızının monoloğu şeklinde yazdığı *Dileğim* adlı şiirinde ise, evlenme çağındaki kızların para karşılığında satılmak istemediklerini dile getirmiştir. Şairin lirik şiirlerinde kadın ve kız, her yönden erkeklerle eşit seviyededir. Çoğu kez kadın, şair için insanlık, sevgi duyguları ile dolup taşan dünyanın en kutsal varlığıdır (İzbasar 2006: 26-27).

Kazakistan'da kadınların sosyal hayatta yaşamış olduğu sorunlar, sadece Kazak düşünce hayatında değil Rusya Müslümanlarının düzenlemiş olduğu kongrelerde de gündeme gelmiştir. Moskova'da düzenlenen I. Rusya Müslü-

manları Kongresi'nde (1-11 Mayıs 1917) kadınların sosyal ve siyasî alanlarda erkeklerle eşit olduğu kabul edilmiştir. Kongrede Kazak kızlarının evlilik aşamasında yaşadıkları sıkıntılar dikkate alınarak, onlarla ilgili şu kararlar da alınmıştır:

Kazakistan'da babaları kızlarını küçük yaşlarında kalın mal karşılığında sattıklarından, ileride kadınlar kocalarından ayrılmak istediklerinde aldıkları *kalın malı* geri vermek mecburiyetindedirler. Bu *kalın mal* gerçekte Mihirden başka bir şey olup, kızı satın alma fiyatıdır. Bu sebeple kongre, Kazak kızlarının durumlarını göz önünde tutarak: Kazak kızları evlendikleri zaman *kalın mal* alınmasın. Şimdiye kadar *kalın mal* ödenmiş kızlar rızaları alınmadan istemedikleri erkeklere verilmesin, bunların evlenmeme hakkı olsun (İlgar 1990: 404).

Gerek Kazak düşünce hayatında kadın hakları konulu çalışmalar, gerekse de Rusya Müslümanları kongresinde yaşanan gelişmeler neticesini göstermiş, 1917 Şubat ihtilali sonrasında hareketlenen siyasî atmosferde tertiplenen Kazak kongrelerinde, Kazakistan'da kadın haklarının düzenlenmesine yönelik önemli gelişmeler yaşanmıştır. 21 Temmuz 1917 tarihinde tertiplenen Genel Kazak Kongresi'nde, kadınlarla ilgili şu kararlar alınmıştır:

Kadınlar siyasî hukukta erkeklerle eşit olsunlar. Kadınlara evleneceği erkeği seçme hakkı verilsin. On altı yaşını doldurmamayan kızla On sekiz yaşını doldurmamayan erkeklerin nikahları kıyılmasın. Erkekler ikinci evliliklerini yapacaklarsa eşlerinin rızasını alsınlar. Boşanan koca, boşandığı kadının ihtiyaçlarını karşılasın. Evliliklerde yedi ataya dikkat edilsin (Subhanberdina vd. 1998:407).

Sonuç

20. yüzyıla girildiğinde Çarlık Rusya'sı hakimiyetinde yaşayan Kazakların düşünce hayatını meşgul eden konuların başında Kazak kadın ve kızlarının yaşadığı problemler gelmekteydi. Rus sömürüsüyle birlikte ağırlaşan ekonomik şartlar, göçebe hayatın getirmiş olduğu zorluklar ve bir takım dejenere olmuş adetlerin baskısıyla birlikte Kazak sosyal hayatında kadınlar ihmal edilmişlerdi. Erkek egemen bir sosyal yapılanma içerisinde Kazak kadınları hiçbir alanda erkeklerle eşit haklara sahip değillerdi. Ekonomik şartlar ve bir takım yanlış inançların tesiriyle kız çocukları eğitim haklarından mahrum bırakılmakta, küçük yaşta istemedikleri kimselerle para karşılığında zorla evlendirilmekteydiler.

Avrupa’da aydınlanma dönemiyle başlayan kadın hakları konusundaki gelişmeler Rusya ve Rusya’daki Müslüman topluluklarda etkisini göstermiştir. İdil-Ural Bölgesi’ndeki aydınların ve Kırım’da yaşayan Gaspıralı İsmail’in önderliğinde gelişen ceditçi hareketin, kadının sosyal hayat içindeki konumunu yükseltmeye yönelik yaptığı çalışmalar, 20. yüzyılın başlarındaki Kazak aydınlarına örnek olmuştur. 1905 Rus Meşrutiyetinden sonra Kazakistan’da düşünce hayatının canlanmasıyla neşredilen basın yayın organlarında ve yazılı edebî eserlerde kız çocuklarının eğitimi ve kadın hakları meselesi gündemin ilk sırasında yer almıştır. Düşünce hayatında kadın konusundaki bu gelişmeler, neticesini bu dönemdeki kültürel faaliyetler ve siyasî hareketler içinde gösterecektir; Kültürel hayatta kız çocuklarına dönük eğitim faaliyetlerine hız verilecek. Milliyetçi, reformist Kazak aydınlarının önderliğinde toplanan Kazak Kongrelerinde ise, Kazak kadınlarına siyasî hayatta eşit haklar verilecek ve evlilik aşamasında kızların yaşadıkları problemleri azaltacak önemli kararlar alınacaktır.

Açıklamalar

1. “Kızdıda aldım mal izdeydi,
Kalınmal bere alattın hal izdeydi
Sondıktan boz balalar bılay turıp,
Malı köp bayıp algan şal izdeydi.” Bk; (<http://www.kultur.gov.tr>)

Kaynaklar

- Ahmetov, Galım (1996). *Alaş Alaş Bolganda*. Almatı: Jalın
- Aljanov, Ş. (1911). “Kazaktın Kudalıklarındağ Kemsilikleri” . *Aykap* 6: 141.
- Allabergen, Kırkıbay ve Janılgasın Nuskabayulı (1996). *Kazak Jurnalistikasının Tarihi*. Almatı: Jalın
- Akpınar, Yavuz (2005). *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: Fikri Eserleri*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Asanbay, Aksar (2003). *Turan Büyükleri*. Çev. Aşur Özdemir. İstanbul: Kazakistan Süleyman Demirel Üniversitesi Yay.
- Ankan, Metin (2008). “Kazak Edebiyatında İlk Roman ‘Bakıtsız Jamal’ ”. *Turkish Studies* 3 (7): 40-82.
- “Bağbostan” (1971). *Kazak-Sovyet Ensiklopediyası*. C.2. 72.
- Baytursunov, Ahmet (1991). *Ak Jol*. Almatı: Jalın
- Bekhocin, H.(1981). *Kazak Baspasözü Tarihının Oçerki (1860-1958)*. Almatı: Mektep.
- Bennigsen, A., Cheantal Lemercier- Quelquejay (1964). *La Presse et le Mouvement chez les Musulmans de Russie Avant 1920*. Paris: Mouton et Co.
- Jumabayev, Mağjan(1995). *Şıgarmalar*. Cilt I. Almatı: Bilim

- Dulatov, Mirjakıp (1911). "Eki Kızdın Muni". *Aykap* 12: 14-17.
- Dulatov, Mirjakıp (1991a). "Til Kuralı". *Mirjakıp Dulatov Şıgarmaları* Almatı: Jazuşı
- (1991b). "Bakıtsız Jamal". *Mirjakıp Dulatov Şıgarmaları*. Almatı: Jazuşı
- Eski Devirden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar* (2007). Çev. Abdulvahap Kara. İstanbul: Selenge Yay.
- Ergin, Muharrem (2000). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Ergün, Metin (2002). *Kopuz Sarını Kazak Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Akın ve Cıraqları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Gaspıralı, İsmail (1896). "Terk Edilecek Bir Adet". *Tercüman* (Yanvar): 170.
- Gökalp, Ziya (1999). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: MEB Yay.
- Hablemitoğlu, Şengül ve Necip Hablemitoğlu (1998). *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi*. Ankara: Ajans Türk Matb.
- Hablemitoğlu, Necip (1997). *Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri (1905-1917)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Bas.
- Hudson, Alfred, E. (1964). *Kazak Social Structure*. New Haven: Human Relation Area Files Press.
- Kafesoğlu, İbrahim (1984). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Kaltayılı, Makaş (1912). "Colsız Gadgetlerimizden Biri". *Aykap* 4:172-175.
- Kanlıdere, Ahmet (2000). "Rusya Müslümanlarının Kongrelerinde Kadın Meselesi". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 2: 139-148.
- Klyashtrony, S.G. ve T. İ. Sultanov (2004). *Türkün Üç bin Yılı*. İstanbul: Selenge Yay.
- Kırımlı, Hakan (1998). *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*. Ankara: TTK
- Kıyambekov, Taşen (1914). "Zaysandan". *Aykap* 11: 467.
- Koç, Kenan, İsina, Almagül ve Bolat Korganbekov (2007). *Kazak Edebiyatı*. Cilt I. İstanbul: IQ Yay.
- İzbasar, Lezzat (2006). "Magjan Jumabayev'in Şiirlerinde Kazak Kadını". *Jelmaya* (Ocak): 25-31.
- İlgar, İhsan (1990). *Rusya'da I. Müslüman Kongresi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Maraş, İbrahim (2002). *Türk Dünyasında Dini Yenileşme(1850-1917)*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Mustafina, R. (2007). "Kazakistan'da İslâmiyetin Rolü". *Kazakistan Tarihi*. Ankara: TTK. Yay. 84-95.
- Olcott, Martha Brill (1987). *The Kazakhs*. Stanford: Hoover Press.
- Pırmanov, Adiljan ve Aycan Kapeyeva (1997). *Kazak İntelighetsiyası*. Almatı: Atamura.

- Sabol, Steven (2003). *Russian Colonization and the Genesis of Kazak National Consciousness*. New York: Palgrave Macmillan.
- Sağ, Vahap (2001). "Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk". *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* II (1): 9-23.
- Subhanberdina, Uşkiltay (1993). *Kazak, Alaş, Sarıarka Mazmundalğan Bibliyografyalık Körsetkiş*. Almatı: Kazak Ensiklopediyası.
- Subhanberdina, Uşkiltay ve S. Demitov (1995). *Aykap*. Almatı: Kazak Ensiklopediyası.
- Subhanberdina, Uşkiltay, S. Demitov ve K. Sahov (1998). *Kazak*. Almatı: Kazak Ensiklopediyası.
- Tavkul, Ufuk (1995). "Kafkasya Toplumlarında Başlık Geleneği". *Kırım Dergisi* 4 (13): 20- 23.
- Tileybaykızı, Sakıpjamal (1912). "Kız Balalar Hakkında Bir, Eki Söz". *Aykap* 8: 170-171.
- Turan, Osman (1993). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Türkoğlu, İsmail (2000). *Rusya Türkleri Arasında Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahrettin*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Winner, G. Thomas (1958). *The Oral Art and Literature of the Kazakhs of Russian Central Asia*. London: DukeUniversity Press.

The Theme of Woman in the Kazakh Enlightenment at the Beginning of the Twentieth Century

Emin Özdemir*

Abstract: Like all pre-Islamic Turkic tribes, the Kazakh society too gave woman a special status within society. After the conversion to Islam, the Kazakh woman lost her status in social life due to the misinterpretation of Islam and the influence of other cultures. At the beginning of the twentieth century, the educational rights of Kazakh women were infringed; young Kazakh girls were forced to marry without love, and they were left behind in all aspects of social life. Due to these reasons, the woman issue was one of the mostly brought up topics among Kazakh intellectuals at this time. In this article, I tried to analyze the thoughts of 20th-century Kazakh intellectuals concerning the problem of women's illiteracy and the issue of raising the status of women within society.

Key Words: Kazakhstan, Jadidizm, Woman's rights, Ideas.

* Nevşehir University, Faculty of Science and Letters, Department of History / NEVŞEHİR
ozdemiremin71@hotmail.com

Женщина в казахском просвещении в начале 20 века

Эмин Оздемир*

Резюме: Как и во всех тюркских племенах доисламского периода, в казахском обществе женщина занимала особое место. Вместе с принятием ислама и неправильным его толкованием, а также в результате взаимодействия с другими культурами, казахские женщины со временем утратили свой статус в общественной жизни. В начале двадцатого века женщины были лишены права на образование, казахские девушки вынуждены были вступать в брак без любви из-за калыма (денежного вознаграждения родителям), и во всех аспектах общественной жизни были отброшены на задний план. По всем этим причинам проблема женщины была вынесена на обсуждение казахской интеллигенции данного периода. В этой статье сделана попытка анализа мысли казахской интеллигенции начала XX века по решению проблемы образования девочек и повышения статуса женщины в общественной жизни.

Ключевые слова: Казахстан, джаддидизм, права женщин, общественная жизнь.

* Университет Невшехир, факультет литературы и естественных наук, кафедра истории / НЕВШЕХИР
ozdemiremin71@hotmail.com